

Robert Stalnaker

A lehetséges világok mint aktuális világok

"A pokolhoz vezető út elsődleges intenziókkal van kikövezeve."

Angol közmondás¹

1. Bevezetés

A *Naming and Necessity*² különleges példáival Saul Kripke számos filozófust meggyőzött arról, hogy léteznek szükségszerű a posteriori és esetleges a priori igazságok. Az előbbieket klasszikus példái közé tartoznak a tulajdonnevet tartalmazó azonosság-állítások (Hajnalcsillag = Alkonycsillag) és a természeti fajtákra vonatkozó állítások (Az arany vegyértéke 79). Jóval nehezebb realiztikus példákat találni az igazságok második típusára – talán nem is léteznek ilyenek –, ám ha megértettük az elgondolás lényegét, könnyen alkothatunk mesterséges példákat. A esetleges a priori igazságok legismertebb illusztrációja Gareth Evanstól származik. Evans leíró névként vezeti be a "Julius"³ tulajdonnevet: legyen "Julius" annak a személynek a neve (bárki legyen is az), akit a cipzár feltalálójaként tartunk számon. Így a "Julius a cipzár feltalálója" állítás igazsága a priori belátható. Az Evans által adott leírás azonban a *referencia rögzítésére* és nem a *jelentés megadására* szolgál, ezért az a tény, hogy Julius a cipzár feltalálója, esetleges tény. Julius (az a személy, akit mi de facto elneveztünk) nem az egyetlen lehetséges feltalálós, és ha valaki más lett volna a feltalálós, nem lenne igaz, hogy Julius a cipzár feltalálója.

Ezek eléggé meglepő megkülönböztetések, de a példák egyszerűek és viszonylag könnyen áttekinthetőek. Kripke felismerése megteremtette bizonyos jelenségek absztrakt leírásának lehetőségét. A leíráshoz használt apparátus azonban többféleképpen is értelmezhető, a különböző értelmezések alapján pedig eltérő kép vázolható fel a szemantika alapkérdéseiről és az intencionalitás természetéről. Kripke gondolatmenetének következményeiről ellentmondó vélekedéseket alakítottak ki filozófusok. Írásom témája ez az értelmezésbeli kontraszt lesz. Az alábbiakban azt a Kripkének tulajdonítható álláspontot és leíró apparátust fogom védelmezni és

¹ Az eredeti némileg módosított változata. Vö.: John Bartlett, *Familiar Quotations*, 13th edition (Boston and Toronto: Little, Brown and Company, 1955), p. 715a.

² S. Kripke, *Naming and Necessity*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1972.

³ G. Evans, "Reference and Contingency," *The Monist*, 62, 2 (April, 1979), 161-189.

továbbfejleszteni, amelyik rokon Quine a priori tudásról és igazságról vallott szkeptikus nézeteivel.

Először a kétdimenziós modális elméletet fogom felvázolni az esetleges a priori és a szükségszerű a posteriori igazságok néhány paradigmaticus példája alapján. Ezt követően a kétdimenziós apparátus két lehetséges értelmezését veszem szemügyre, hogy rámutassak az értelmezésekből levonható következtetések különbségeire.

2. A kétdimenziós keretelmélet

Térjünk vissza Evans Juliusról szóló történetéhez. Tegyük fel, hogy egy bizonyos személy feltalálta a cipzárt, de nem tudjuk, hogy ki volt az. Létezik tehát egy partikuláris személyre vonatkozó tény – a cipzár feltalálásának ténye –, amit mi nem ismerünk. Tudatlanságunk ellenére ezt a személyt, bárkiről legyen is szó, elnevezhetjük, és így megteremthetjük a szemantikai lehetőséget egy olyan tény kifejezésére, amit valójában nem ismerünk. Ha a “Julius” nevet adjuk ennek az ismeretlen személynek, akkor a “Julius a cipzár feltalálója” mondat egy ismeretlen tényről fog szólni. A névadás aktusa alapján azonban tudjuk, hogy a cipzár feltalálója nem lehet más csak Julius (valamivel óvatosabban kifejezve: tudjuk, hogy ha a cipzárt valaki feltalálta, akkor az Julius volt), ezért aztán erről az ismeretlen tényről valójában a priori tudással rendelkezünk.⁴

Némi változtatással alkalmassá tehetjük példánkat egy szükségszerű a posteriori igazság kifejezésére is. Tegyük fel, hogy tudomásunkra jut, ki is voltaképpen Julius: a cipzár feltalálója Whitcomb L. Judson volt.⁵ Az nyilvánvalóan esetleges tény, hogy Judson volt a cipzár feltalálója, ezért ezt a tényt csak a posteriori ismerhetjük. Mivel ez az esetleges állítás a priori ekvivalens azzal az állítással, hogy Julius azonos Judsonnal, a két állításnak ugyanaz az episztemológiai státusza. A “Julius azonos Judsonnal” azonban két merev jelölőt tartalmazó azonosság-állítás, ami szükségszerű igazságot, és így szükségszerű a posteriori igazságot fejez ki.

⁴ A példa szemantikai bővészmutatványnak tűnhet. A cipzár eredetét kutató történész nem elégedhet meg Evans válaszával. Valójában *nem tudjuk, ki Julius*, és bár tudjuk, hogy a “Julius a cipzár feltalálója” mondat egy tényt közöl, mégsem tudjuk, milyen tényről van szó. Igen nehéz lenne azonban eldönteni, hogy mit kell tudnunk ahhoz, hogy valakit azonosítani tudjunk.

⁵ Vö.: <http://web.mit.edu/invent/www/inventorsJ-Q/judson.html>. Hozzátehetnénk, hogy bár én megtudhatom és elmondhatom valakinek, ki a cipzár feltalálója, ezzel még nem tudnánk meg többet Juliusról. Miért lenne elég tudni azt azonosításához, hogy hogyan hívták barátai, és miért ne lenne elegendő csak azt tudni, hogyan hívta őt Gareth Evans?

“Julius” esete némileg persze mesterkéltséget, a valóságos nevek ritkán viselkednek így. A valóságos nevek abban mégis hasonlítanak Juliusához, hogy referenciájuk, és az, amit mondhatunk velük, a tényektől függ. E felismerés nem a referencia valamely vitatható elméletén alapul. A jelentés és a referencia minden elmélete esetleges ténynek tekinti egy adott szó vagy név jelentését, illetve referenciáját. A szükségszerű a posteriori igazságok létrehozásához elegendő, ha van két különböző nevünk, amelyeknek azonos a szemantikai értéke – ugyanúgy járulnak hozzá ahhoz, amit *mondunk* –, de azonos szemantikai értékeik különböző tényekkel állnak összefüggésben. A “Julius” név referenciáját a “cipzár feltalálója” leírással rögzítettük, a “Whitcomb L. Judson” név referenciáját pedig másképpen. A “Hajnalcsillag” név referenciáját a referencia egy meghatározott történeti láncolata rögzíti, az “Alkonycsillag” név esetében ez a történeti láncolat eltérő. Az ehhez hasonló neveket tartalmazó azonosság-állítások mindig szükségszerű igazságot fejeznek ki, ami azonban a priori nem tudható, hiszen igazságuk megállapításához egy tapasztalati tény ismerete is szükséges, nevezetesen az, hogy az azonosság-állításban szereplő két név referenciájának történeti rögzítése azonos eredményre vezet.

A példák hátterében az a felismerés húzódik meg, hogy *amit mondunk*, az a tényektől függ. Jelenlegi céljaink számára az a legmegfelelőbb, ha egy állítás propozicionális tartalmát – *amit mondunk* – azonosítjuk az igazságfeltételekkel, vagyis azzal, amit az állítás a világról mond.⁶ Az igazságfeltételeket reprezentálhatjuk olyan lehetséges világok halmazaival, amelyekben a feltételek teljesülnek, vagy ezzel egyenértékű módon a lehetséges világok és az igazságértékek függvényével. Ugyanakkor észre kell vennünk, hogy a propozicionális tartalom és a tények kapcsolata kétértelművé teszi az igazságfeltétel fogalmát. Milyen feltételek teszik igazgá a “Julius a cipzár feltalálója” állítást? Vajon igaz lenne ez az állítás akkor is, ha Whitcomb Judson helyett például Eli Whitney találta volna fel a cipzárt? Ha arra vagyunk kíváncsiak, mit mondunk állításunkkal (aktuálisan), akkor a válasz: nem. De azt is megkérdezhetjük, hogy állításunk igaz lenne-e akkor, ha a cipzárt Whitney találta volna fel, erre a kérdésre viszont már igennel kellene felelnünk. Ebben az utóbbi értelemben tehát az igazságfeltételek a lehetséges világok és az igazságértékek függvényeszerű relációjával ábrázolhatóak.

⁶ Egy állítás tartalmának talán több komponense is van, de vitathatatlan, hogy a propozíciókról alkotott különböző felfogásokban (például Russel vagy Frege felfogásában) a propozíciók mindig egyértelműen meghatározzák az igazságértékeket. A propozíciók részletes tárgyalását a továbbiakban mellőzni fogom, és csak ezt az egy tulajdonságukat fogom érinteni.

Ezeket a gondolatokat egy egyszerű formális apparátus segítségével – a kétdimenziós modális szemantika eszközeivel – szokták tárgyalni.⁷ Az egy-dimenziós modális szemantikában egy nyelv és a lehetséges világok valamely halmaza képezi a kiindulópontot. Egy nyelv interpretálása úgy történik, hogy intenziókat rendelünk a nyelv kifejezéseire, mégpedig úgy, hogy az intenziókat a lehetséges világok és a megfelelő típusú extenziók függvényszerű összekapcsolásával hozzuk létre. (A szinguláris terminusokhoz individuumokat, az egyargumentumú predikátumokhoz részhalmazokat, az igazságértékekhez mondatokat rendelünk, stb.) A *propozíciókat* (mondatintenziókat) a lehetséges világok igazságértékekhez való hozzárendelésével ábrázolhatjuk. A kétdimenziós elmélet ezzel szemben *kétdimenziós intenziót* rendel minden egyes kifejezéshez, amit úgy kapunk meg, hogy a lehetséges világokat hozzárendeljük a hagyományos értelemben vett intenziókhöz.⁸ A kétdimenziós intenziót ennek megfelelően felfoghatjuk úgy is, mint a lehetséges világok rendezett párosaiból és az extenziókból álló függvényt. Így a *mondatintenzió (propozíciós fogalom)* a lehetséges világok és a propozíciók, vagy másképpen szólva, a lehetséges világok párosainak és az igazságértékeknek a függvényévé válik. Egy *propozicionális fogalom* segítségével két különböző propozíciót határozhatunk meg, ami jól illusztrálja az igazságfeltételek előbb bemutatott kétféle értelmezését. Az egyik propozíció (amit David Chalmers *másodlagos propozíciónak* nevez) a kétdimenziós intenzió azon értéke, amit a függvény akkor vesz fel, ha az argumentum az aktuális világ. Általános megfogalmazásban egy propozíciós fogalom értékének tekintett másodlagos propozíciót egy x lehetséges világban úgy határozhatunk meg, ha argumentumként az x lehetséges világot adjuk meg. Ezzel azt reprezentáljuk, *amit mondunk* a mondattal, abban az értelemben, ahogyan az előbbieken definiáltuk. A másik propozíció pedig az (ezt Chalmers *elsődleges propozíciónak* nevezi), ami egy x lehetséges világban akkor és csak akkor igaz, ha az a propozíció, ami az x lehetséges világban a kétdimenziós intenzió értéke, igaz az x lehetséges világban.⁹ Chalmers elsődleges propozícióját

⁷ Vö. Irásommal: "Assertion," *Syntax and Semantics*, 9, 315-332 (1979), újraközölve: in R. Stalnaker, *Context and Content* (Oxford: Oxford University Press, 1999), és M. Davies and L. Humberstone, "Two notions of necessity," *Philosophical Studies*, 38 (1980), 1-30.

⁸ David Chalmers felfogásában a függvény argumentuma egy *központosított világ*, ami egy "világból és a hozzá tartozó központ párjából áll, ami a világban lévő ágens nézőpontját reprezentálja." (D. Chalmers, *The Conscious Mind: In search of a fundamental theory* (Oxford and New York: Oxford University Press), 60) Formális értelemben véve egy központot azonosíthatunk a világ valamely individuumával és egy időpillanattal. A központosított világ gondolata és terminológiája W. V. Quine-tól származik. Az eltérés lényeges lehet az apparátus értelmezésekor, jelenleg azonban eltekinthetünk tőle.

⁹ Legyen az f lehetséges világok párosait igazságértékekkel összekapcsoló függvény S két-dimenziós intenziója. Ekkor S másodlagos intenziója f_1 , és elsődleges intenziója f_2 , a következőképpen definiálható x -ben: $f_1(y) = f(x,y)$, és $f_2(x) = f(x,x)$, vagy ezzel equivalens módon, $f_2(x) = f_1(x)$.

néhány régebbi munkámban én *diagonális* propozíciónak neveztem, mivel ezt a propozíciót egy négyzetes mátrixban a bal felső saroktól a jobb alsó sarokig vezető átlós sor reprezentálja.¹⁰

Ebben a keretelméletben két különböző értelemben is meghatározhatjuk egy állítás igazságértékét egy lehetséges világ viszonylatában, attól függően, hogy melyik propozíciót társítjuk az állításhoz. Tudomásom szerint Martin Davies és Lloyd Humberstone dolgozta ki és alkalmazta először ezt a keretelméletet. Egy általuk bevezetett kifejezést használva azt mondhatjuk, hogy egy állítást az *x* világ viszonylatában értékelhetünk úgy, hogy *az x világot aktuálisnak tekintve* meghatározzuk az állítás elsődleges vagy diagonális propozícióját. A másik lehetséges értékelés során először az állítás aktuális világban kifejezett másodlagos propozícióját határozzuk meg, ezt követően pedig definiáljuk ennek a propozíciónak az igazságértékét az *x* világ viszonylatában. Davies és Humberstone úgy jellemzi az ily módon felfogott *x* világot mint "lebegő világot". Chalmers véleménye szerint ebben az eljárásban *kontrafaktuálisnak tekintjük a világot*.

A kétdimenziós elméletben az aktuális és kontrafaktuális világok megkülönböztetése pusztán technikai segédeszköz ugyan, de a különbségtételnek van némi intuitív tartalma is, ami segítségünkre lehet az elvont apparátus alkalmazásában. Amikor lehetséges világokról gondolkodunk, mindig feltevéseket teszünk, az intuitív különbség pedig jól érezhető a kontrafaktuális feltevések (például: Ha Oswald nem ölte volna meg Kennedyt ...) és az aktuálisan igaznak tekintett feltevések (Ha Oswald nem ölte meg Kennedyt ...) között.¹¹

A kétdimenziós elmélet alapján határozott véleményt formálhatunk az eddig tárgyalt jelenségekről: az esetleges a priori állításokat olyan állítások reprezentálják, amelyeknek esetleges másodlagos, de szükségszerű elsődleges intenziójuk van. A szükségszerű a posteriori állításokra ennek a fordítottja igaz: az ilyen típusú állítások szükségszerű másodlagos, és esetleges elsődleges intenzióval rendelkeznek. Fontos hangsúlyoznunk, hogy egyetlen *propozíció* sem esetleges a priori vagy szükségszerű a posteriori önmagában; mindössze arról van szó, hogy az esetleges és szükségszerű propozíciókat különböző módon kapcsolhatjuk össze az állításokkal. Jóllehet a formális apparátus alapjában véve jó áttekintést ad a téma lényegi összefüggéseiről, mégis

¹⁰ In "Assertion." A diagonális propozíciók további diszkussziójához lásd a *Context and Content* bevezetését és további tanulmányait.

¹¹ A kijelentő módú és tényellentézés feltételes állítások kapcsán sokat tárgyalt Oswald példa első említése: E. Adams, "Subjunctive and Indicative Conditionals," *Inquiry*, 6 (1970), 39-94.

amellett fogok érvelni, hogy az elmélet értelmezésével kapcsolatban néhány fontos kérdést nyitva hagy. Szigorúbb megközelítésben az is ki fog derülni, hogy a kétdimenziós elmélet helytelenül ítéli meg az a priori ismeret vagy igazság problémáját, és nem ad elfogadható magyarázatot arra a kérdésre sem, hogy miként függ össze a tényekkel mindaz, ami metafizikailag szükségszerű és lehetséges.

4. Az elmélet értelmezése

Két értelmezést fogok szembeállítani – két elképzelést arról, hogy miként kaphatnak a kifejezések és a gondolatok elsődleges, másodlagos és kétdimenziós intenziót. A tulajdonnevek referenciájának kauzális vagy "történeti láncolat" elméletét tárgyalva David Kaplan érdekes megállapításra jutott a referencia rögzítésének mechanizmusait illetően. Kaplan azt a kérdést vetette fel, hogy a referencia rögzítésére vonatkozó elgondolások vajon a nyelv szemantikai elméletéhez, vagy inkább a "metaszemantikához" tartoznak-e. A szemantika meghatározza egy adott nyelv kifejezéseinek szemantikai értékét. A metaszemantika azt vizsgálja, hogy milyen tények alapján rendelkeznek az egyes kifejezések szemantikai értékkel. A referencia kauzális elméletével kapcsolatban az "a döntő kérdés", írja Kaplan, "hogy mit mutat meg az elmélet: a tulajdonnevek szemantikai értékét, vagy azt, hogy mi a szemantikai értékek alapja... Akik azt gondolják, hogy egy név valami olyasmit *jelent*, mint *az a személy, aki a történeti láncolat másik végén található, és aki ezt a nevet a számomra áthagyományozta*, az minden bizonnyal a szemantika részének fogja tekinteni a történeti magyarázatot, és úgy fogja megítélni, hogy a történeti láncolat *megadja* a jelentést, és nem pusztán azt mutatja meg, hogyan kell felfedeznünk a jelentést."¹² Kaplanhoz hasonlóan Kripke is különbséget tett egy kifejezés jelentése és referenciájának rögzítése között. (Kripke véleménye szerint Frege nem vette észre ezt a különbséget.) Kripke azért vezette be ezt a megkülönböztetést, hogy megvizsgálja, hogyan járulnak hozzá a tulajdonnevek ahhoz, *amit egy állítás mond*. Kaplan számára nem ez volt az elsődleges kérdés. Nem vitatta, hogy a tulajdonnevek merev jelölők, és egyetértett azzal is, hogy a

¹² Vö.: David Kaplan, "Afterthoughts," in J. Almog, J. Perry and H. Wettstein, *Themes from Kaplan* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1989), 574. Cf. J. Almog, "Semantic Anthropology," *Midwest Studies in Philosophy*, 9 (1984), 479-89, ahol a szemantikai/preszemantikai megkülönböztetés is megtalálható, valamint R. Stalnaker, "Reference and Necessity," in C. Wright and R. Hale, *Blackwell's Companion to the Philosophy of Language* (Oxford: Blackwell, 1997), 534-54, ahol a leíró szemantikát megkülönböztetem a megalapozó szemantikától.

tulajdonneveket tartalmazó propozíciók igazságfeltételeit az a személy határozza meg, aki a név aktuális referenciája. Kaplan arra volt kíváncsi, hogy a tulajdonnevek úgy viselkednek-e mint az indexikus kifejezések, amelyek szisztematikus módon kapcsolódnak használatuk kontextusához. Az “én” szó például merev jelölő: ha egy állításban ezt a szót használjuk, mindig az aktuális referenciától függ, hogy igaz vagy hamis, amit az állítással mondunk. De az is vitathatatlan, hogy egy szó jelentését úgy adjuk meg, hogy megmutatjuk, hogyan határozza meg a kontextus a referenciáját. Az az elgondolás, amely megmutatja, hogy a referencia hogyan függ a szavak használatától, kétségkívül a magyar nyelv szemantikai elméletének részét kell, hogy képezze. Ha egy nyelvhasználó tudja, hogy a magyar “én” szó mindig a beszélőre referál, akkor megértette a szó jelentését, bár bizonyos esetekben előfordulhat, hogy nem ismeri a beszélőt, és ezért nem tudja kideríteni, mit mondott a szóban forgó személy. Az “én” szó jelentését – a szóhasználat lehetséges kontextusai és a referencia között fennálló viszonyt – Kaplan *karakternek* nevezte.

Kaplan demonstratív kifejezésekről alkotott elmélete, a karakter és a tartalom megkülönböztetése, modellként szolgál a kétdimenziós apparátus egyik lehetséges értelmezéséhez – nevezzük ezt a modellt *szemantikai* értelmezésnek. Ebben az értelmezésben a kifejezések kétdimenziós intenziói a kaplani értelemben vett *karakterek*: egy természetes nyelv leíró szemantikai elméletének karaktereket kell kapcsolnia a kifejezésekhez. Az “én” szó jelentése mindig a kontextus függvényévé teszi a referenst (a beszélőt), ehhez hasonlóan az “Arisztotelész” név jelentése is a kontextushoz köti a referenst, és ahogyan az “én” szó különböző kontextusokban azonos jelentéssel használható különböző személyek megnevezésére (az “én” szó minden kontextusban merev jelölőként viselkedik), úgy az “Arisztotelész” név is használható (merev jelölőként) ugyanazzal a jelentéssel különböző kontextusokban különböző emberek megnevezésére. Ehhez hasonlóan “tigris” szavunkat azonos jelentéssel használhatjuk különböző lehetséges kontextusokban különböző állatfajok példányainak megnevezésére (az állatokon kívül talán még más dolgok megnevezésére is). A jelentés (karakter) olyan szabályként működik, ami megmutatja, hogy a kontextus tényei hogyan határozzák meg a referenciát. Egy kompetens nyelvhasználó ismeri a kifejezések elsődleges intenzióját, bár olykor előfordulhat, hogy nem tudja, kire referál az “én” szó (ha nem ismeri a kontextus releváns tényeit), és az is lehetséges, hogy bizonyos kifejezések másodlagos intenziójával (tartalmával) néha nincs tisztában, mivel

a másodlagos intenzió olyan tényektől függ, amit egy kompetens beszélőnek nem kell feltétlenül ismernie.

A kétdimenziós apparátus szemantikai értelmezése voltaképpen Kaplan elméletének kibővítése és általánosítása: az alapgondolat szerint nyelvünk legtöbb kifejezését úgy kell értelmeznünk (ide értve a tulajdonneveket és a köznevek többségét), ahogyan Kaplan értelmezte az indexikus névmásokat. Mivel az elmélet a szükségszerű a posteriori és az esetleges a priori igazságok eseteit értelmezi, a példákban szereplő releváns kifejezések mindegyikét változó karakterűnek foghatjuk fel – olyan jelentésekről van tehát szó ezekben a példákban, amelyek tartalomhoz való hozzájárulását a használat kontextusának esetleges tényei határozzák meg.¹³

A *metaszemantikai* értelmezés ezzel szemben abból indul ki, hogy a szemantikai elmélet által megadott jelentések, és általában a kifejezések (vagy a különféle kontextusokban használt kifejezések) szemantikai értékei esetleges tényektől függenek. A két értelmezés ebben egyetért, de a kérdés valójában az, hogy mire kell gondolnunk, amikor a tények jelentés-meghatározó szerepére hivatkozunk. Végső soron a metaszemantikai tényektől és a szemantikai elmélet által megadott értékektől függetlenül is bemutatathatjuk a tények jelentés-meghatározó szerepét, ehhez csak egy olyan függvényre van szükségünk, ami a lehetséges világok és a szemantikai értékek relációját fejezi ki. Tegyük fel mármint, hogy egy kifejezés szemantikai értéke (használatának egy adott kontextusában) egy (egydimenziós) intenzió. Ekkor a tények szerepét reprezentáló függvény egy kétdimenziós intenzió lesz.

A metaszemantikai értelmezés szerint a kétdimenziós intenziók és a kifejezések elsődleges intenziói levezethetők a különböző lehetséges világokban felvett másodlagos intenziókból. Egy kifejezés tartalma (másodlagos intenziója) eltérő lehet két lehetséges világban, vagy azért, mert a kifejezés a kontextustól függ, és a két világban eltérőek a kontextusok, vagy azért, mert a kifejezésnek nem ugyanaz az intenziója a két világban. Ebben az értelmezésben a kifejezések elsődleges intenziója nem a jelentés egy fajtája, hanem olyan függvény, amelynek értékei a kifejezés jelentéseitől és a használat kontextusaitól függ, azokban a lehetséges világokban, amelyek a függvény argumentumai. A szemantikai értelmezés azt feltételezi, hogy a nyelvünkre vonatkozó

¹³ Akik Kaplan modellje alapján értelmezik a két-dimenziós szemantikát, felismerik, hogy a modell kiterjesztésével dolgoznak. Chalmers jelzi, hogy elsődleges/másodlagos intenzió megkülönböztetése közel áll Kaplan karakter/tartalom megkülönböztetéséhez, azonban megjegyzi: "Kaplan az indexikus és a demonstratív kifejezések –"én", "az" – elemzésével foglalkozik, és nem terjeszti ki elméletét olyan a természeti fajták elemzésére mint a "víz, ezért azt állítja, hogy a "víz" minden kontextusban H₂O-ra referál." (Chalmers, 366)

szemantikai tények, amelyek a kétféle intenziót meghatározzák, elválaszthatóak az intenzióktól és a szemantikai elemzés céljaira olyan lehetséges világokban is felhasználhatóak, ahol ezek a tények nem léteznek. Meghatározhatjuk például egy adott kifejezés elsődleges intenzióját az aktuális világban, és utána megvizsgálhatjuk, hogy egy esetleges lehetséges világ viszonylatában hogyan determinálja az elsődleges intenzió az extenziót. A metaszemantikai megközelítés ezzel szemben azt feltételezi, hogy a szemantika (és a kontextus) csak a hagyományos értelemben vett intenziókat határozza meg, ennél fogva kevesebb szerepet ad a szemantikának a nyelv értelmezésében. Ebből következik, hogy az elsődleges intenzióknak is kisebb jelentőséget tulajdonít. A metaszemantikai értelmezés szerint az elsődleges intenziók értékei egyértelmű módon csak azokban a világokban rögzíthetőek, ahol a kifejezés (valamely példány) előfordul.

Amikor Chalmers a kétdimenziós keretelméletet tárgyalja, utal ugyan Kaplan észrevételeire, de a következőket írja. Az a kérdés, hogy a referencia rögzítésének folyamata "a szemantika vagy a metaszemantika része, számomra csekély jelentőségű; a döntő felismerés az, hogy a referencia rögzítése attól függ, hogy milyenek bizonyul az aktuális világ."¹⁴ Én viszont úgy látom, hogy Kaplan nagy horderejű problémát vetett fel, mivel a kérdés nem egyszerűen arra vonatkozik, hogy hogyan kategorizáljuk a tények szerepére vonatkozó elképzeléseinket. A megkülönböztetés azt jelzi, hogy a kétdimenziós apparátus két különböző felfogásban alkalmazható, és mindkét alkalmazásnak szerepe lehet a beszéd és az intencionalitás elméletében. Az intencionalitás és az a priori tudás néhány kérdése zavarossá válhat viszont, ha összekeverjük a kétféle alkalmazást. Az alábbiakban megpróbálom példák segítségével kimutatni az értelmezésekből fakadó különbségeket. Meglátásom szerint a két felfogás különböző eredményre vezet az elsődleges intenziók vizsgálatában, és amellet fogok érvelni, hogy intuíciónk a metaszemantikai értelmezést támogatják olyan esetekben, amikor *a világot aktuálisnak tekintjük*. Meglátásom szerint ha a kétdimenziós és elsődleges intenziókat a jelentés egy bizonyos fajtájának tartjuk, annak következményei vannak az a priori tudás és igazság megértésére is, különösen akkor, ha az elsődleges intenziók a priori megragadásáról és arról a tézisről van szó, mely szerint az a priori állítások elsődleges intenziója szükségszerű proposíció.

¹⁴ Chalmers, 366, 25 lábjegyzet.

5. Az elmélet kétféle alkalmazása

Mindnyájan egyetérthetünk abban, hogy a természetes nyelvekben számos kontextusfüggő kifejezés létezik, és egy jól működő leíró szemantikának alkalmaznia kell azt a fogalmi megkülönböztetést, amit Kaplan vezetett be demonstratív kifejezésekről szóló elméletében karakter és tartalom között. Abban is egyezsége juthatunk, hogy a természetes nyelvek kifejezései esetleges tényeknek köszönhetően rendelkeznek karakterükkel és tartalmukkal, és ezek a tények a lehetséges világok és a megfelelő szemantikai értékek függvényével reprezentálhatóak. (Ha a jelentés valóban kétdimenziós, akkor a metaszemantikai tények reprezentálásához három-dimenzióra van szükségünk.) Bármilyen formájú legyen is azonban egy nyelv helyes leíró szemantikája, és bármilyen módon írjuk is le a gondolati tartalmakat, mindig felvetődik az a kérdés, hogy milyen tények alapján helyes egy bizonyos leírás?

A kétdimenziós és az elsődleges intenziókat tehát kétféleképpen határozhatjuk meg, és a két különböző eljárás eltérő következtetésekhez vezethet. Joseph Almog¹⁵ egyik példája jól illusztrálja, miben is áll a különbség. Képzeljünk el egy Ikerföldet, ahol az "én" és a "te" személyes névmások felcserélődtek. Egy magyar nyelvhasználó, Emil, és ikertestvére, Lime, beszélgetnek egymással.¹⁶ Mindegyikük azt mondja a másiknak, hogy "te nagyon rokonszenves vagy". Tegyük fel, hogy egyikük sem tud a nyelveik között lévő különbségről, emiatt aztán alaposan félreértik egymást. Emil tévesen azt gondolja, hogy egy olyan *w* lehetséges világban van, ahol Lime magyarul beszél. Ha a kaplani karakternek megfelelően értékeljük az elsődleges intenziókat, és azt kérdezzük, hogy mi Lime "te" szavának az extenziója a *w* világ összefüggésében, akkor azt kérdezzük, hogy aktuális jelentésének megfelelően kire referál Lime kifejezése abban a kontextusban, amelyben Lime Emillel beszélget. A válasz az, hogy *w*-ben a "te" személyes névmásnak a beszélő, Lime a referenciája. Ha a metaszemantikai eljárás szerint értékeljük az elsődleges intenziót, akkor viszont azt kérdezzük, hogy kire vonatkozik Lime kifejezése *w*-ben *kimondva*. Lime magyarul és nem iker-magyarul beszél *w*-ben, ezért az általa kimondott "te" személyes névmás elsődleges intenziójának értéke beszélgetőpartnere, Emil. A kérdés az, hogy melyik alkalmazás ad jobb magyarázatot a szükségszerű a posteriori és az esetleges a priori igazság vitatott példáira, és melyik felel meg jobban az aktuálisnak tekintett lehetséges világok intuitív eszméjének.

¹⁵ Almog, "Semantic Anthropology," 479.

Úgy vélem, hogy csak a metaszemantikai értelmezés képes tartalommal megtölteni “az aktuálisnak tekintett lehetséges világ” intuitív fogalmát. Állításom alátámasztására nézzünk meg egy másik példát, amelyben a szemantikai és a metaszemantikai elsődleges intenziók különbözőképpen alakulnak. Tegyük fel, hogy egy x lehetséges világban a “tigris” szó azt jelenti, amit a “dívány” szó az aktuális világban. Igaz, hogy a “tigris” szó jelentése (az aktuális világban) egy változó karakter (Kaplan felfogása szerint), mégis vitathatatlan, hogy a “tigris” jelentése x -ben más, mint az aktuális világban (a “tigris” ott talán egy másik szó). De mi is voltaképpen a teendők, ha egy x világot aktuálisnak akarunk felfogni? El kell képzelnünk, hogy x aktuálisan a mi világunk. Ez meglehetősen bonyolult feladat, ha a kérdéses világ nyilvánvalóan kontrafaktuális világ. Talán jobban el tudjuk képzelni egy világ aktualitását, ha egy olyan beszélgetési helyzetet gondolunk el, amelyben valaki *más* hiszi azt, hogy az x világ az aktuális világ. Bármit is tudunk vagy hiszünk, egy ilyen helyzetben *mi* nem tudunk azzal a feltevéssel élni, hogy x nem az aktuális világ. Ebből következően, ha x valóban a mi aktuális világunk, akkor “tigris” szavunk egy bútordarabra referál. Ha x aktuális, akkor aki azt mondja, hogy “a tigrisek bútordarabok”, igazat állít (feltéve, hogy x -ben a “bútordarab” szó bútordarabokra referál). Ezért aztán “a tigrisek bútordarabok” állítást az *aktuálisnak tekintett* x világban igaznak fogjuk tartani. Bár a példa mesterkéltné, intuitíve mégis helyesnek tűnik, hogy ha egy olyan személlyel beszélgetnénk, aki tévedésből a “tigris” szót a “dívány” szó szinonimájának hiszi, ki kellene javítanunk, és el kellene magyaráznunk, hogy “a tigrisek nem bútordarabok, a tigrisek állatok”. E megjegyzés csak akkor lenne helyénvaló, ha ezzel valami olyasmit mondanánk, ami hamis az x világban, ugyanis a korrekcióval a beszélgetőpartner tudomására akarjuk hozni, hogy az aktuális világ nem azonos az x világgal. Az aktuális világ szemantikája szerint viszont “a tigrisek bútordarabok” állítás igaz lenne az x világban. A metaszemantikai értelmezés szerint az állítás elsődleges intenziója az az információ, amit közölni akarunk.

6. A priori tudás és igazság

A kétdimenziós keretelmélet mindkét értelmezése alapján leszögezhetnénk, hogy egy mondatot akkor nevezünk “a priorinak”, ha elsődleges intenziója szükségszerű. Ebből a

¹⁶ A fordítás érdekében megváltoztattam az eredeti neveket. (A ford.)

technikai definícióból az “a priori” jelző episztemológiai jelentősége viszont nem derülne ki. Mit jelent itt az a priori tudás? Egy bevett elképzelés szerint valamely ismeret akkor számít a priori-nak, ha döntésen és nem felfedezésen alapul. Szavaink (ajánlatos ezt hinnünk) szándékainkat tükrözik, és megválaszthatjuk a módot, amivel igazat mondhatunk velük. Térjünk vissza ismét “Julius” példájához. A “Julius a cipzár feltalálója” állítás intuícióink szerint a priori igazságot fejez ki, mivel Evans a “Julius” név mellett döntött. A tulajdonnév referenciáját rögzítő döntés – ha a referencia rögzült egyáltalán – az állítás igazságát is megeremtette. De pontosan miről is döntött Evans – milyen jelentést adott a névnek? A referencia rögzítésének aktusát a kétdimenziós elmélet értelmezéseinek megfelelően kétféleképpen foghatjuk fel.

Induljunk ki egy formális nyelvből, ami tartalmaz egy kétdimenziós operátort, “dthat”, amit komplex szinguláris terminusok képzésére használunk “dthat(n)” formában, amelyben n szinguláris terminus, esetleg határozott leírás.¹⁷ A “dthat” szemantikai szabálya a kétdimenziós szemantikában a következő:

$$\text{minden } x \text{ és } y \text{ lehetséges világra, } v_{x,y}(\text{dthat}[n]) = v_{x,x}(n)$$

Ebben a szerepében a “dthat” operátor az aktuális referenseket megtartva merev jelölökké változtatja a szinguláris terminusokat. E formális nyelvben minden “ $x(x=n)$ ” formájú mondat logikai igazság lesz. Ezek alapján úgy is felfoghatjuk példánkat, hogy a “Julius” név Evansnál a “dthat[a cipzár feltalálója]” komplex szinguláris terminus rövidítését jelenti. Ha ez valóban így van, akkor Evans döntése megfelel a következő logikai igazságot kifejező kvázi-magyar mondatnak: “Ha valaki feltalálta a cipzárt, akkor Julius volt az”. Evans döntését azonban más módon is értelmezhetjük. Az alternatív magyarázat szerint Evans szemantikai kapcsolatot hozott létre a “Julius” név és egy bizonyos személy között. E magyarázat szerint a leírás szerepe nem a jelentés megadása, hanem a referencia rögzítése volt. (A jelentés megadása és a referencia rögzítésére szolgáló leírások közötti különbség jóval összetettebbé válik, ha a vizsgált nyelv “dthat”-hoz hasonló operátorokat tartalmaz.) A döntés tehát része annak a folyamatnak, amely szemantikai értéket társított a névhez. (Hasonlóan ahhoz a történethez, amikor egy történeti nyelvész mondhat számunkra a “cselszövő” szóról, amelynek jelentése eredetileg a *cseléd* szóval volt rokon, ma már azonban *rosszindulatú személyt* jelent.) Hogyan lehetséges, hogy Whitcomb L. Judsont

¹⁷ D. Kaplan, “Dthat.” *Syntax and Semantics*, 9 (1978) Kaplan az “Afterthoughts,” című írásában megkülönbözteti az általa bevezetett szó kétféle értelmezését, és azt sugallja, hogy az én használatom nem felel meg eredeti elképzeléseink.

“Julius” névre kereszteljük? – kérdezhetné valaki. A történész válasza: “Évekkel ezelőtt egy példákön töprengő filozófus adta ezt a nevet a cipzár feltalálójának, és azóta kiderült, hogy Judson volt az a személy, akire a nevet alkalmazta.” Ezen alternatív magyarázat szerint a “Julius a cipzár feltalálója” állítás a priori státusa bizonytalan, nem olyan tény, amelyet megalapozottan nevezhetnénk az állítás jelentésének, vagy a mondattípus intenziójának. Talán amikor Evans mondata “Legyen ‘Julius’ a cipzár feltalálója” elhangzott, Juliusra vonatkozó tudása a priori volt. Talán ugyanez igaz ránk is, amikor Evans döntéséről olvasunk, és ugyanúgy használjuk a nevet, mint ő. De képzeljünk el valakit, hívjuk Jánosnak, aki tőlem hallja a nevet, ám nem ismeri a névadáshoz kapcsolódó történetet. (Azt mondom neki: “Eli találta fel a gyapotmagtalanító gépet, Thomas a villanykörtét és Julius a cipzárt.”) János talán a priori tudja, hogy Julius az a személy, akire a “Julius” névvel referáltam. Az viszont már kérdéses, tudja-e, hogy Julius volt a feltaláló, de ha tudja, akkor nyilvánvalóan tőlem tudja – ugyanúgy, ahogyan Eli és Thomas találmányairól is tőlem tud – és nem a priori.

Amennyiben az első magyarázatnak megfelelően a “Julius” nevet egy komplex szinguláris terminus rövidítésének tekintjük, azt kell mondanunk, hogy János nem érti meg állításomat, és ha a későbbiekben használni fogja ezt a nevet, akkor valaki másra fog gondolni. Az én használatomban a név “a cipzár feltalálója” leíráshoz kapcsolódik, János névhasználata viszont az enyémtől függ, nagyjából a következő módon: “dthat[az a személy, akire Stalnaker a “Julius” névvel ebben és ebben a helyzetben referált].” Vagyis, ha a név szemantikai tulajdonságai közé számítjuk azt, hogy hogyan kapta meg referenciáját, az a priori tudás bizonytalansága a jelentés bizonytalanságává alakul át.

Ha a “Julius” és a cipzár feltalálása között lévő kapcsolatot ezzel szemben a történeti magyarázat részeként fogjuk fel, a név kompetens használójának nem kell tudnia erről a kapcsolatról. Mit kell tudnia ekkor a kompetens beszélőnek, hogy Evans döntésének megfelelően használhassa a nevet? Ha Kripke referenciáról alkotott elképzelése helyes, a neveket használó beszélőknek nem kell sokat tudniuk a nevekhez tartozó személyekről, a priori tudással pedig egyáltalán nem kell rendelkezniük.

Mivel a metaszemantikai kétdimenziós intenziók teljes képet adnak arról, hogy egy kifejezés referenciája vagy a tartalma hogyan függ a tényektől, ezzel az apparátussal nem ragadhatunk meg a priori igazságokat. Ha azt mondanánk, hogy egy mondathoz rendelhető elsődleges propozíció szükségszerű, azt mondanánk, hogy a mondat igazságot fejez ki, bármit is jelentsen, ez pedig természetesen nem lehetséges.

A kétdimenziós elmélet szemantikai felfogása azt feltételezi, hogy a szemantika kognitív módon megragadható kétdimenziós jelentést rendel minden egyes kifejezéshez – olyan jelentéseket, amelyeket a nyelvhasználók internális állapotai és nyelvhasználatra vonatkozó szemantikai döntései határoznak meg. Nem tartom valószínűnek, hogy a szemantika képes lenne minderre. A másik felfogás hasonló feltételezéssel él, de nem állítja, hogy a szemantika a priori igazságok megragadásához vezet. A metaszemantikai verzió ugyanakkor alkalmasabb eszköz lehet a Kripke által elemzett jelenségek magyarázatára.

Tegyük fel, hogy a neveknek egyszerű egy-dimenziós szemantikája van: a referenciájukon kívül nincs más szemantikai értékük. Tegyük fel továbbá, hogy a referenciáról adott externalista magyarázat helyes. A referenciát jelölésre vonatkozó intencióink hozzák létre, az intenciók viszont tartalommal rendelkező mentális állapotok, és ezen állapotok tartalma a környezet bizonyos tényeitől függ, melyekről gyakran nincsen tudásunk. A “Hajnalcsillag” szóval O’Leary és én a Hajnalcsillagra referálunk, Hajnalcsillagra vonatkozó intencióinknak köszönhetően. Intencióink azért vonatkoznak a Hajnalcsillagra, mert a megnevezett bolygó mentális állapotainkban és viselkedésünkben meghatározott szerepet játszik. Jól ismert történet ez. Képzeljük el, hogy O’Leary és én egyetértünk abban, hogy a Hajnalcsillag egy bolygó, de O’Leary vitatja, hogy az Alkonycsillag is bolygó lenne. Legalábbis úgy tűnik, hogy vitatja. Hogyan értem meg, hogy mit vitat O’Leary? Mint teoretikus, megpróbálhatom figyelembe venni azokat a lehetséges világokat, amelyek összeegyeztethetőek és összeegyeztethetetlenek hiteinkkel, valamint egyéb nézeteinkkel, amelyek összefüggenek a nézeteltéréssel. De a probléma az, hogy O’Leary szerint létezik egy olyan lehetséges világ, amelyben a Hajnalcsillag bolygó, az Alkonycsillag viszont nem, én azonban biztos vagyok benne, hogy nem létezik ilyen lehetséges világ. Véleménykülönbségünk részben szemantikainak tűnik – látszólag azt vitatjuk, hogy mire szokás referálni az “Alkonycsillag” és a “Hajnalcsillag” szavakkal. A nézetkülönbségért felelős tényeket, és O’Leary álláspontját végül is úgy tisztázhatjuk, ha aktuálisnak tekintjük a releváns világokat. Ha én felteszem (bár tudom, hogy nem igaz), hogy az aktuális világ valóban O’Leary elképzelésének felel meg, akkor el kell fogadom, hogy az Alkonycsillag és a Hajnalcsillag két különböző dolog, és közülük csak az egyik bolygó. E feltevés szerint olyan lehetséges világban vagyunk, melynek tényei eltérnek az általam aktuálisnak tekintett világ asztronómiai és szemantikai tényeitől. A tények e két fajtája összefügg egymással, talán nem is lehet szétválasztani

öket, és a kétdimenziós apparátus lehetővé is teszi számunkra, hogy szétválasztásuk nélkül ábrázoljuk a helyzetet. Felfoghatom "aktuálisnak" a lehetséges világokat anélkül is, hogy a bolygó neveinek olyan a priori módon megragadható jelentést tulajdonítanék, ami a különböző lehetséges világokban meghatározza referenciájukat. Az egyszerűbb történet alapján joggal feltételezhetem tehát, hogy a nevek szemantikai értéke referenciájukkal azonos.

(Vecsey Zoltán fordítása)

(Stalnaker, R. (2001): On Considering a Possible World as Actual. *Proceedings of the Aristotelian Society*, Supplementary volume 65, 141-156.)